

Interdyscyplinarna konferencja naukowa „Idee reformacji w tradycji społeczno-politycznej (od XVI do XXI wieku), Warszawa, 16 listopada 2017

Dorota Pietrziewicz, Katarzyna Seroka

Na rok 2017 przypadał jubileusz 500-lecia reformacji, ruchu religijno-społeczno-politycznego zainicjowanego w sposób dość spektakularny przez Marcina Lutra przybiciem w wigilię Wszystkich Świętych roku 1517 do drzwi kościoła zamkowego w Wittenberdze listy 95 też o odpustach, a przede wszystkim o nadużyciach im towarzyszących. Fakt ten nie tylko wywołał powszechną debatę na ten temat, ale podzielił Kościół, jak również odcisnął swe piętno w sferze edukacji, nauki, kultury i polityki. To właśnie dziedzictwo kulturowe i społeczno-polityczne było głównym tematem interdyscyplinarnej konferencji naukowej zorganizowanej przez Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego, która odbyła się 16 listopada 2017 r. Organizatorzy sesji pod przewodnictwem dr. hab. Tadeusz Kononiuka (Katedra Prawa i Etyki Mediów) zgrupowali 27 referatów w obrębie czterech paneli. W sesji plenarnej wygłoszono dziewięć wykładów, którym towarzyszyła żywość dyskusja. Pozostałe wystąpienia odbywały się w trzech panelach tematycznych: „Reformacja a edukacja, książka, druk, prasa, kultura”; „Reformacja a prawo, filozofia, polityka, ekonomia”, „Reformacja dziennikarstwo, etos pracy, wolność słowa i druku, wolność opinii i poglądów”.

Uroczystego otwarcia sesji dokonała dziekan WDIB UW prof. dr hab. Anna Kamler, która z jednej strony zwróciła uwagę na silny związek protestantyzmu z życiem politycznym szlachty, z drugiej zaś na jego oddziaływanie na

rozwój nauki i kultury. Reformacja zdynamizowała polskie życie intelektualne w XVI w., m.in. sięgając do polszczyzny jako języka sporów wyznaniowych oraz pism teologicznych i liturgicznych, wpłynęła na rozwój szkolnictwa, typografii czy muzyki. Profesor Kamler podkreśliła, że podejmując się rozważań na te tematy, nie można zapominać o wpływach idei odrodzenia i humanizmu na ówczesną umysłowość całej Europy.

Pierwszą część sesji plenarnej, której przewodniczył prof. dr hab. Robert Cieślak (WDIB UW), rozpoczął prof. dr hab. Jacek Sobczak (SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny) z referatem *Hus był pierwszy*. Przywołał postać i działalność (m.in. uniwersytecką oraz na rzecz rozwoju języka czeskiego) męczennika, duchownego i prekursora protestantyzmu, który na sto lat przed wystąpieniem Marcina Lutra przygotował autorski program odnowy i reformy Kościoła, ochrony czeskich interesów narodowych. Jego reforma spotkała się z dość szeroką aprobatą wśród mieszczan, chłopstwa i drobnego rycerstwa, poparły ją również pewne grupy feudałów oraz niższego duchowieństwa. Referent cofnął się również do XII stulecia, do tzw. „ubogich z Lyonu” (waldensów), wskazując na ich doktrynę „ewangelicznego ubóstwa”, która kilka wieków później została rozbudowana przez reformację. Następnie głos zabrał red. Adam Krzemiński („Polityka”) pokazując – na przykładzie polskim i niemieckim – co dziś stało z reformacją. Omówił przebieg obchodów jubileuszu w Niemczech, stosunek ostatnich

trzech papieży do wyznań protestanckich, jak również podejście naszych władz świeckich i kościelnych do tych wydarzeń (np. odrzucenie przez Sejm uchwały dotyczącej uczczenia jubileuszu reformacji). Redaktor Krzemiński przywołał postawę papieża Franciszka, który podczas nabożeństwa kończącego Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan w 2016 r. poprosił o miłosierdzie i przebaczenie za nieewangeliczne postępowanie katolików wobec chrześcijan z innych Kościołów, odwołując się jednocześnie do katolików, by przebaczyli, gdy zostali skrzywdzeni przez innych chrześcijan. Odniósł się również do ekumenizmu Ojca Świętego oraz reformy i odnowy Kościoła, którą papież realizuje od pierwszych dni pontyfikatu. Na zakończenie Krzemiński pokusił się o refleksję z gatunku *political fiction*: jak dziś wyglądałby Kościół katolicki i podział Europy, gdyby nie wystąpienie byłego mnicha augustiańskiego? Czy bez reformacji Europa weszłaby w autokrację nieograniczoną? Trzeci wykład *Jan Kalwin wobec filozofii* wygłosił prof. dr hab. Marcin Leszczyński (Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie), który zmierzył się z jednym ze stereotypów narosłych wokół reformacji, a mianowicie z tezą, że potępiła ona bezwzględnie filozofię. Pogląd ten był m.in. propagowany przez Étienne Gilsona, filozofa i historyka filozofii, współtwórcę neotomizmu. Referent wykazał, że ta teza jest zbyt daleko idąca i upraszczająca rzeczywisty stosunek protestantyzmu do filozofii. Podobnie jak w całej historii chrześcijaństwa, tak i wśród teologów ewangelickich istniały różne opinie na temat relacji pomiędzy filozofią a teologią. Choć sam Jan Kalwin negował możliwość prawidłowego poznania Boga na drodze filozoficznej, to jednak przyznawał filozofii zdolność poznania rzeczywiści przyrodniczej, gospodarczej oraz społeczno-politycznej, co znalazło odzwierciedlenie w rozwoju nauk przyrodniczych i społeczno-politycznych w społeczeństwach protestanckich.

Następnie głos zabrał prof. dr hab. Tomasz Goban-Klas (Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie), który omówił aktywność Marcina Lutra jako tłumacza Pisma Świętego, co miało istotny wpływ na rozwój języka niemieckiego, jak również upowszechnienie Biblii wśród ludzi prostych i niewykształconych. Podkreślił znaczenie wynalazku Jana Gutenberga, dzięki któremu dzieło Lutra (a także osób z nim współpracujących np. Filipa Melanchtona, Jana Bugenhagena, Kaspara Crucigera Starszego, Justusa Jonasa i Matthäusa Aurogallusa) miało szansę dotrzeć do szerokiego grona odbiorców. Wspomnijmy, że pierwsze wydanie Nowego Testamentu, wybite we wrześniu 1522 r. w nakładzie 3000 egzemplarzy, jest określane Testamentem wrześniowym lub Biblią wrześniową. Natomiast tłumaczenie ksiąg Starego Testamentu było pracą zespołową angażującą osoby wymienione wcześniej. Całość Biblii opuściła prasy drukarskie w 1534 r. Marcin Luter nieustannie dopracowywał, ulepszał i udoskonalał swój przekład. Za jego życia ukazało się pięć wydań poprawionych (ostatnie w 1545 r.), przy czym funkcjonowały również liczne wydania cząstkowe i przedruki, które nie były wolne od omyłek czy błędów. Ostatnia w tej części konferencji zabrała głos profesor Kamler, która po wysłuchaniu wcześniejszych referatów na bieżąco zmodyfikowała przygotowany temat swojego: *Uniwersytety protestanckie w Europie w XVI i XVII wieku*, zgłaszając pewne zastrzeżenia metodologiczne, terminologiczne i faktograficzne. Podkreślała, że w samych tylko Niemczech na przełomie XV i XVI w., a więc przed wydaniem Biblii Marcina Lutra, ukazało się 18 tłumaczeń Pisma Świętego na język niemiecki. Co prawda nie należą one do dzieł tak znaczących, jak Biblia wrześniowa, ale zapominać o nich nie można. Przypomniała postawę polskiej szlachty, magnaterii i dworu wobec protestantyzmu, silną pozycję protestantów w obu izbach sejmowych (choć nawet w okresie największych triumfów refor-

macji jej zdecydowani zwolennicy pozostali mniejszością wśród szlachty), wielowyznanowość jako czynnik wspólnototwórczy (np. konfederacja warszawska 1573 r.) oraz znaczenie i popularność protestanckich uniwersytetów wśród Polaków.

Drugiej części sesji plenarnej przewodniczył profesor Sobczak. Jako pierwszy głos zabrał profesor Cieślak, który podał analizie zawartość ponad 20 polskich tytułów prasowych (tygodników, miesięczników i kwartalników), badając ich zawartość pod kątem jubileuszu reformacji. Wśród uwzględnionych czasopism tylko dwa miały osobne dodatki poświęcone tej problematyce: „Polityka” (*Marcin Luter i reformacja. 500 lat protestantyzmu*, „Pomocnik Historyczny”, wrzesień 2017 r., s. 156) oraz „Tygodnik Powszechny” (dodatek specjalny – *Reformacja. 500 lat*, październik 2017 r., s. 26). O ile dodatek „Polityki” nie stanowi dla czytelników – nie wspominając już o medioznawcach – żadnej niespodzianki (czasopismo nie pomija ważnych rocznic w swych specjalnych numerach¹), o tyle apendyks katolickiego tygodnika stanowił bardzo miłe zaskoczenie, gdyż jako jedyny przedstawiciel prasy katolickiej tak wiele szpał poświęcił świętu współbraci w wierze. Zdaniem referenta zdecydowana większość tytułów prasy katolickiej, pisząc o innych rocznicach (np. o roku świętego Brata Alberta, setnej rocznicy objawień fatimskich, pięćdziesiątej rocznicy koronacji obrazu Matki Bożej Licheńskiej, trzechsetnej rocznicy koronacji Cudownego Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej czy sto czterdziestej rocznicy objawień Matki Bożej w Gietrzwałdzie), wspomina o tezach Marcina Lutra i ich skutkach. W niektórych tekstach wyraźny był głos ekumenizmu, w innych zaś – niestety – wręcz odwrotnie. Refor-

mację w koncepcji medioznawczej Marshalla McLuhana przedstawił prof. dr hab. Mirosław Pęczak (WDIB UW), zaczynając od tezy, że nie byłoby reformacji bez sprawnej metody druku wypracowanej przez Gutenberga. Prelegent w erudycyjny sposób przeprowadził słuchaczy przez pracownie Cranachów, warsztat drukarzy i księgarzy walczących o nowe idee, wskazując za McLuhanem, że „wszystkie media są przedłużeniami ludzkich zdolności – fizycznych lub psychicznych”. A zatem książka staje się przedłużeniem wzroku i jak każde inne medium wprowadza zmiany postrzegania zmysłowego świata, na które człowiek nie pozostaje obojętny. Parafrazując tytuł jednego z rozdziałów w pracy² Waltera J. Onga *Pismo przekształca świadomość*, profesor Pęczak przedstawił, jak typografia przekształciła ludzką świadomość i myśl. Następnie zabrał głos prof. dr hab. Wiktor Pepliński (Uniwersytet Gdański), omawiając *Prasę ewangelicką na Pomorzu w latach 1920–1939 i jej stosunek do Polski*. Profesor przedstawił sytuację wyznaniową na Pomorzu i pozycję kościoła ewangelickiego w latach 20. i 30. XX stulecia, przywołując m.in. działalność Juliusza Bursche, Ryszarda Danielszyka i Waldemara Preissa. Dwaj ostatni byli związani z „Przeglądem Ewangelickim. Organem Polskich Zborów Ewangelickich na Pomorzu i w Poznańskim”. Z kolei profesor Kononiuk zajął się dziennikarskim etosem pracy w kontekście ideologii reformacyjnej. Dowodził, że bez Biblii Lutra nie zostałyby ogłoszona naczelną zasadą obowiązująca w relacjach państwo–obywatele–media (prasa), która od 15 grudnia 1791 r. jest zapisana w pierwszej poprawce do Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Prezentując dziennikarski etos pracy, wskazywał na jego związki z etosem pracy

¹ Np. *Powstanie styczniowe 1863* (2013); *Wielka wojna 1914–1918* (2014); *966. narodziny Polski* (2015); *Winston Churchill 1874–1965* (2015); *Franciszek Józef I* (2016).

² W.J. Ong, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, Warszawa 2011.

promowanym przez protestantów. Na zakończenie sesji plenarnej wywiązała się żywiołowa dyskusja, która przeniosła się w kuluary i była obecna do końca konferencji.

Po przewie obrady konferencyjne odbywały się jednocześnie w trzech panelach. W panelu „Reformacja a edukacja, książka, druk, prasa, kultura” – któremu przewodniczyła profesor Kamler – wygłoszono siedem referatów. Dr Izabela Winiarska-Górska (Uniwersytet Warszawski) wskazała na wpływy reformacji na kształtowanie się języka polskiego w XVI stuleciu (*Reformacja w polszczyźnie XVI wieku. Wybrane aspekty*). Poddała analizie literaturę religijną, m.in. pisane po polsku manifesty konfesyjne, teksty dydaktyczne oraz teksty religijne, podkreślając znaczenie pluralizmu wyznaniowego dla zmian zachodzących w polszczyźnie. Ów aspekt genologiczny wykorzystwała do prezentacji chrześcijańskiej *paidei*. Następnie dr Viktor Adamski (Chmielnicka Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna) mówił o wpływie idei reformacji na tłumaczenie ksiązek liturgicznych w językach narodowych, koncentrując się działalności korporacji profesorskiej Państwowego Uniwersytetu Ukraińskiego w Kamieńcu Podolskim. Dr Andrzej Kansy (Towarzystwo Naukowe Płockie) omówił reformacyjne dziedzictwo prezentowane na łamach prasy mariawickiej. Na wybranych elementach tego dziedzictwa przedstawił te, które stały się istotne dla wyznań mariawickich. Wskazał na podobną genezę wyznań protestanckich i mariawickich, rolę technik drukarskich w ich rozwoju, znaczenie Pisma Świętego i jego rozpowszechnienia, co wiązało się z jednoczesnym wzrostem znaczenia języków narodowych. Wyznania protestanckie i mariawickie łączy też podobne postrzeganie władzy i państwa. Te wymienione elementy analogii były wyraźne w czasopiśmie wydawanych przez mariawitów, np. w „Mariawicie. Czcieliu Przenajświętszego Sakramentu” czy „Mariawickiej Myśli Narodowej”. Mgr Agnieszka Tyś (Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie) przywołała

postać Pawła Hulki-Laskowskiego oraz jego pisma publicystyczne. Prelegentka pokusiła się o analizę jego twórczości w perspektywie teologicznej, udowadniając, że poruszana przez niego problematyka wypływała z jego tożsamości ewangelicko-reformowanej oraz przynależności do nurtu ewangelickiej teologii liberalnej. Dr Mikołaj Ochmański (WDIB UW) przeniósł słuchaczy do siedemnastowiecznego Królewca i opowiedział o barwnym życiu i działalności typograficznej Jana Reusnera. Następnie mgr Piotr Lewkowicz (Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego) kontynuował wątek frapujących problemów badawczych dawnej książki. Na podstawie wyodrębnionych ze zbioru druków Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego drobnych pism Marcina Lutra, wybitych w pierwszej połowie XVI w., zastanawiał się, na ile ich twórcy podlegali tradycji książki rękopiśmiennej. Prelegent podjął się próby zidentyfikowania działań, które w układ kart tytułowych drobnych druków reformatora wprowadziły innowacje związane z wielokrotnym powieleniem tekstu, wymogami ideologii i rynku. Na zakończenie panelu wystąpiła dr Marta Kacprzak (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego) która omówiła XIX-wieczne wydania pism Reja. W XIX w. opublikowano liczne edycje polskiego piśmiennictwa protestanckiego z XVI w., w tym ponad 20 wydań różnego typu i przeznaczenia, w których udostępniono niemal w całości twórczość Mikołaja Reja – czołowego pisarza doby staropolskiej związanego z ruchem reformacyjnym. Wykazała, że edytorzy w różny sposób odnosili się do tego związku, niekiedy eksponując go bądź pomijając, czasem chwając, a czasem piętnując.

Prawo, filozofia, polityka, ekonomia to motywy przewodnie drugiego panelu, którego moderatorem był prof. dr hab. Marcin Leszczyński. Wzięło w nim udział sześciu panelistów. Dr Tadeusz Sznajderski (Uniwersytet Gdański) przedstawił postać „księcia humanistów” i gorliwego katolickiego reformatora zalecającego odnowę chrześcijaństwa. Erazm

z Rotterdamu przez własne badania teologiczne i filologiczne zainicjował zainteresowanie hermeneutyką biblijną i zwiększeniem roli Biblii w życiu człowieka. Dr Bartosz Hordecki (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) omówił – wzbudzającą kontrowersje – kwestię wygnania arian z Rzeczypospolitej, prezentując argumentacyjno-perswazyjny wymiar tego wydarzenia. Dr Ivan Dimitrijević (WDIB UW) zajął się *Astrologią i myśleniem krytycznym w wieku Lutra*. Mgr Michał Kasiarz (Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie) skoncentrował się na postrzeganiu wolnej woli człowieka przez Jana Kalwina i odwołał się do najważniejszego dzieła teologa *Institutio religionis christianae*, w którym zostały wyrażone podstawy kalwinizmu. Bohaterem wystąpienia mgr. Macieja Szatana (Uniwersytet Opolski) był Jan Łaski (młodszy), który wpłynął na rozwój języka, demokracji i wolności w Rzeczypospolitej. Natomiast mgr Konrad Dydka (Katolicki Uniwersytet Lubelski) przedstawił projekty zgłaszane przez przedstawicieli wyznań reformowanych na etapie tworzenia obowiązującej Konstytucji RP oraz późniejszych ustaw wyznaniowych.

Uczestnicy trzeciego panelu poświęcili swe wystąpienia oddziaływaniu idei reformacyjnych na dziennikarstwo, wolność słowa, druku i poglądów oraz etos pracy. Pod przewodnictwem profesora Tadeusza Kononiuka dyskutowano o: dziedzictwie reformacji w kontekście komunikacji społecznej (dr Andrzej Świątecki, WDIB UW); ograniczaniu praw autorskich i idei wolnościowej w twórczości dziennikarskiej (dr Katarzyna Błęszyńska, WDIB UW);

osobach publicznych zabierających głos w reformacyjnym dyskursie społeczno-prawnym (dr Maria Łoszevska-Ołowska, WDIB UW) czy o prawie do wizerunku (dr Norbert Gill, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Na zakończenie mgr Agata Kostrzevska (WDIB UW) zaprezentowała wyniki analizy jakościowej tekstów piosenek zawartych w *Śpiewniku Ewangelickim* w odniesieniu do poglądów Maxa Webera. Zarysowany etos pracy spuentowała „bo człowiek stworzony jest do pracy jak ptak do latania”.

Reformacja i jej skutki wywarły istotny wpływ na kulturę, religię, politykę i gospodarkę Europy, co nie umknęło uwadze uczestników sympozjum. Ruch reformacyjny odcisnął piętno na polskiej myśli społeczno-politycznej, zdynamizował przemiany kulturowe i naukowe. Był – jak pisał Andrzej Wyczański – „raczej prądem intelektualnym, interesującym ludzi o pewnym poziomie kultury, nie rozpalającym uczuć i nie rewolucjonizującym normalnego życia [...] Stosunek do religii stanowił część renesansowej postawy wobec życia, i to postawy, którą można by określić jako otwartą”³. Czy w XXI w. korzystamy z dziedzictwa reformacji? Czy jest ono jeszcze popularne? Otóż pewna znana niemiecka firma produkująca klocki do zabawy – by uczcić jubileusz 500-lecia reformacji – w 2017 r. stworzyła i wypuściła na rynek figurkę Marcina Lutra trzymającego w ręku gęsie pióro i Biblię. Marketingowo akcja się powiodła, bowiem już w czerwcu 2017 roku sprzedano jej milion sztuk⁴. Czy to znak, że augustinianin zawitał pod strzechy, a wraz z nim jego idee? Czy też jakie czasy, taki Luter...

³ J. Tazbir, *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*, Wrocław 1997, s. 54.

⁴ M. Druś, *Marcin Luter najlepiej sprzedającą się figurką Playmobil*, „Puls Biznesu”, 20 czerwca 2017, <https://www.pb.pl/marcin-luter-najlepiej-sprzedajaca-sie-figurka-playmobil-864608> [dostęp: 20.11.2017].